

BİLİM, RASYONALİTE VE PİYASA EKONOMİSİ

Yrd. Doç. Dr. Metin UÇAR*

Son dönemlerde iktisata ilişkin tartışmaların önemli konularından biri neoklasik iktisatın rasyonel, kişisel çıkarına odaklanan insan davranışı modelidir.¹ Fakat, pozitif iktisat bu rasyonel insan varsayımı nedeniyle kıyasıya eleştirilirken, iktisadi düşünce ve olaylar tarihi, genel olarak, evrimci bir rasyonalizm vasıtasıyla açıklanmaya çalışılmaktadır.² Belki evrim teorisinin, belki de pozitivist ilerlemeci bilim anlayışının bir sonucu olarak, iktisadi olayların ve düşüncenin tarih içindeki yolculuğu, bütün insanlık tarihinde olduğu gibi, insanlığın, irrasyonel bir zihinsel yapıdan rasyonele doğru evriminin sonucu olarak görülmektedir.³ Bu yaklaşım, ister liberallerin kendi kendine işleyen piyasa düzeninin keşfi anlamında insan aklına, isterse de Marxist yöntemdeki tarihsel evriminin (gelişimlerinin) aşamaları anlamında Hegelci tarihi akla dayansın, nihai olarak, bugün sahip olduğumuz hem maddi hem de entelektüel varlığı, tarihi süreç içinde gelişen bir rasyonelliğin sonucu olarak görmektedir.

Şüphesiz ki, ilk bakışta, böyle bir bağlantının kurulabilmesi için yeteri kadar neden vardır. İlk olarak, felsefe, sanat, bilim, teknoloji ve ekonomi açısından insanlık tarihi boyunca başarılanlardan daha çoğunun gerçekleşmesi tarihsel olarak aynı döneme denk gelmiştir. Ve yine şüphesiz ki, felsefenin ve bilimin gelişmesinde insan aklını kayıtlayan geleneksel ve kurumsal engellerden kurtulmanın rolü inkar edilemez. Fakat, ekonominin ve üretim süreçlerini derinden etkileyen teknolojinin evriminin diğerleriyle ilişkilerini, kronolojik paralelliklerden hareketle neden-sonuç ilişkileri çerçevesinde anlamaya çalışmak, Braudel'in piyasa ekonomisi ile kapitalizm arasında

---

* Atatürk Üniversitesi Hukuk Fakültesi Maliye-Ekonomi Bölümü Öğretim Üyesi.

1 Francis Fukuyama, Güven (Sosyal Erdemler ve Refahın Yaratılması, çev.: Ahmet Buğdaycı, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2. Baskı, İstanbul, 2000, s.29; E. Alper Güvel, Politik İktisat ve Akıl, Alfa Yayınevi, İstanbul, 1998, s. 133-145.

2 Güvel, s. 231-243.

3 Kenneth Bock, "İlerleme, Gelişme ve Evrim Kuramları", çev.: Aydın Uğur, s. 63; Sosyolojik Çözümlemenin Tarihi, Der.: Tom Bottomore-Robert Nisbet, Verso Yayıncılık, Ankara, 1990, s. 53-96.

genellikle hiçbir ayırım yapılmamasını, her ikisinin de Ortaçağlardan bugüne aynı hızla ileri gitmesinin ve kapitalizmin çoğu kez iktisadi ilerlemenin güdüleyici kuvveti veya çiçeklenmesi olarak sunulmasının bir sonucu olduğunu⁴ söylerken dikkat çektiği gibi yanıltıcı sonuçlara neden olabilir.

Böyle bir bağlantının kurulmasına yol açan ikinci neden ise, bugünkü pozitif iktisatın optimum kaynak dağılımını rasyonel bireylerin rasyonel tercihlerine dayandıran temel ilkesinin, piyasa ekonomisinin işleyişini soyut "homo-economicus"un bu rasyonel tercihlerine bağımlı kılan sonuçlarının mantıksal uzanımlarıdır. Buradan hareketle, piyasa ekonomisinin insanlık tarihi içindeki geç oluşumu, insanın tarih içindeki rasyonelleşme süreciyle kesleştirilmekte ve bütün bir iktisadi gelişme tarihi bu şekilde açıklanarak çoğu kez bu süreçte piyasa ekonomisinin de bir rolü olduğu düşüncesi tamamen dışlanmaktadır. Newton fiziğindeki "evrensel hareket ilkesi"nin iktisata taşınması anlamına gelen⁵ ve iktisatı bir bilim haline getiren bu "rasyonel seçimler yapan birey" düşüncesi şüphesiz ki çok önemlidir. Ancak, analitik kavramların tarihi gerçekler haline dönüştürülmesi gibi bir yanılgıya kapılmak, bilimsel modellerin gerçeği anlama çabalarımızdaki gücünü ve faydasını azaltmakta ve belki de bütünüyle yanlış mecralara sürüklenmemize neden olmaktadır.

Burada tartışılan, bireylerin rasyonel olup olmadığı değil, bugünkü piyasa ekonomisinin de içinde şekillendiği tarihi süreç öncesinde insanların ekonomik faaliyetlerinde rasyonel olup olmadığı, başka bir ifadeyle, rasyonelleşmenin söz konusu tarihsel sürecin güdüleyici kuvveti olup olmadığıdır. Toplumsal, siyasal ve kültürel kurum ve kuralların insanların seçimlerini ve eylemlerini etkilediği tartışmasıdır. Polanyi'nin işaret ettiği gibi, tarihin bazı dönemlerinde bazı toplumlarda, mübadele ve piyasalar varolsalar bile, bunların toplumsal düzen içinde önemsiz olduğu ve insani etkinlikleri mübadelenin kristalleştirdiği bireysel faydadan çok diğer kuralların belirlediği⁶ zamanlar olmuş olabilir. Fakat, mübadelenin ve piyasaların bugünkü kadar etkin olmasa da tarih boyunca varlığı da inkar edilemez. Hayek'in, mübadeleye dayanan modern bir toplum için söylediklerini, yani "bireylerin, bir gelir elde etmeye çalışırken normal olarak gayretlerinin daha büyük bir getirisinin olmasını daha küçük bir getirisinin olmasına tercih edecekleri ve

4 Fernand Braudel, *Maddi Medeniyet ve Kapitalizm*, çev.: Mustafa Özel, Ağaç Yayıncılık, İstanbul, 1991, s. 65

5 Robert B. Ekelund- Robert F. Hebert, *The History of Economic Theory and Method*, Third Edition, McGraw-Hill Publishing Company, 1990, s. 77.

6 Karl Polanyi, *Büyük Dönüşüm (Çağımızın Siyasal ve Ekonomik Kökenleri)*, çev.: Ayşe Buğra, Alan Yayıncılık, İstanbul, 1986, s. 77

çoğu zaman, gayretlerini, eğer daha fazla getiri elde etme ihtimali yükseliyorsa, belirli bir istikamette artıracakları”⁷ düşüncesini modern öncesi toplumlardan uzak görmek için hangi nedenlere sahibiz? Geçmişte insanların ekonomik faaliyetlerinin, çoğu zaman söylendiği gibi ekonomik-rasyonel olmayan başka toplumsal değerlerle kuşatılsa bile, daha az getirileri tercih edecek şekilde yapıldığını⁸, tarihin belli bir döneminde bunu tersine çevirecek bir zihinsel dönüşümün yaşandığını ve bugünkü uygarlığın bunun sonucu olduğunu söylemek kolay olmasa gerektir.

Bu çalışma, iktisadi olaylar ve düşüncenin evrimine ilişkin yaygın kanaatlerin aksine, insanlığın bugün olduğu gibi modern öncesi zamanlarda da, ekonomik faaliyetlerini bir tür alternatif maliyet hesaplaması çerçevesinde, rasyonel bir şekilde yürüttüğü önermesini tartışacaktır. Buna göre, tarihsel süreci, teknoloji ve ekonomik ilişkiler açısından bugüne getiren olgu, insanın özünde gelişen bir rasyonelleşme sürecinin değil, insanın içinde yaşadığı (maruz kaldığı) maddi dünyadaki alternatif maliyet kalıplarını değiştiren gelişmelerin sonucudur.

PIYASA EKONOMİSİNİN ORTAYA ÇIKIŞI: DÜŞÜNCELER VE OLAYLAR

Düşünceler

İktisadi olayların ve düşüncenin evrimini açıklamaya çalışan çok sayıda teori, piyasa kurumunun toplumsal yapı içindeki rolüne ilişkin farklı yaklaşımlar sergilese de, piyasaların insanlık tarihinin çok erken zamanlarından beri varolduğu tartışmasızdır. Braudel, “mübadele olmadan hiçbir tarih olmaz” derken bu gerçeğe dikkat çekmektedir.⁹

Piyasa iktisadının kaşifi olarak kabul edilen Adam Smith, piyasanın ortaya çıkışını iş bölümünün doğal bir sonucu olarak görüyordu. İş bölümü ise, insan doğasında pek geniş bir yer tutmayan belli bir eğilimin, çok ağır, yavaş yavaş gelişen, mübadele eğiliminin zorunlu bir sonucudur. Gerçekte, mübadele eğilimini, dolayısıyla iş bölümünü ortaya çıkaran saik, insanların iş bölümü sayesinde amaçlarına daha az gayretle ulaştıklarını kavramalarıdır. İnsanlar arasında doğal olarak bulunan yetenek farklılığı sanıldan çok

⁷ Friedrich A. Hayek, *Kanun, Yasama Faaliyeti ve Özgürlük (Kurallar ve Düzen)*, çev.: Atilla Yayla, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 1993, s. 68.

⁸ Polanyi, s. 66

⁹ Braudel, *Maddi Medeniyet ve Kapitalizm*, s. 29

daha azdır; ve değişik mesleklerden insanları ayırt eder görünen çok farklı yetenekler, çoğu zaman iş bölümünün nedeni olmaktan çok sonucudur.¹⁰

Mübadeleinin, iş bölümünün ve dolayısıyla piyasanın ortaya çıkışını insanın rasyonel kavrayışına bağlayan Smith, ne ekonomik gelişmeyi üretken emekçilerin sayısının ya da makine ve aletlerin geliştirilmesiyle veriminin artırılmasına ne de sermayenin artırılmasını tutumluluğa bağlarken, bugünkü anlamda çıkarını maximize eden bireyden hareket ediyordu. O'nun fırıncısının ya da kasabının veya diğerlerinin bencilliği yalnızca hayatlarını idame ettirmeye çalışan insanların doğal bencilliği idi ve bütün bu insanların kazançlarını üretken olmayan işlerde heba etme ihtimali vardı. Eğer, Smith iktisatında bir rasyonalite varsa, bu ancak, Hayek'in ifade ettiği gibi belirli bir çabanın sonucunda daha çok getiriye veya aynı getiri için daha az gayreti tercih eden, ve gerçekte işbölümünü ortaya çıkaran makul adamın davranışından başka bir şey değildir. Smith'e göre, ekonomik gelişmeyi (ulusların zenginliğinin artmasını) sağlamak için bu davranış kalıbı ve sermayenin üretken işlerde kullanılması yeterlidir.¹¹ Kaldı ki, yanlış bir şekilde "endüstri devriminin peygamberi", "imalatçı çıkarlarının sözcüsü" gibi sıfatlarla anılan Adam Smith, "Ulusların Zenginliği"nde içinde yaşadığı yıllarda alışılmadık değişimler olduğunu ya da bir endüstri devriminin filizlendiğini ima bile etmemiştir.¹²

Marx, üretim araçlarının ortak mülkiyetine dayanan kollektivist bir toplumdaki başlattığı tarihi, mülkiyetin ve üretimden yapılan "artık"ın bir şekilde çok az kişinin eline geçmesi sonucunda bir çok aşamadan sonra kapitalizme (yani piyasa ekonomisine) getirmektedir.¹³

Marx'ın üretim güçleri adını verdiği ve iş bölümü nedeniyle gelişen güçler, esas itibarıyla dinamiktir. Emek, toprak, kapital ve teknolojiden oluşan bu güçlerin her biri, hem nicelik ve hem de nitelik yönünden devamlı bir değişme halindedir. Nüfus değişimleri, icatlar, yenilikler ve eğitim gibi nedenler üretim güçlerini sürekli olarak değiştirir.¹⁴ Başka bir ifadeyle, yeni bir üretim biçimi eskisinin yerine geçerken, ilk dönüşümler altyapıda, yani tek-

¹⁰ Adam Smith, *Ulusların Zenginliği*, İkinci Baskı, çev.: Ayşe Yunus-Mehmet Bakırcı, Alan Yayıncılık, İstanbul, 1997, s. 25-26

¹¹ Adam Smith, s. 271-281.

¹² Mark Blaug, *Economic Theory in Retrospect*, Third Edition, Cambridge University Press, 1978.

¹³ Gülten Kazgan, *İktisadi Düşünce veya Politik İktisadın Evrimi*, 4. Basım, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1989, s.359; Mark Blaug, s. 238

¹⁴ Vural Fuat Savaş, *İktisatın Tarihi, Liberal Düşünce Topluluğu Yayınları*, İstanbul, 1997, s. 475

nikte, sonra ekonomide meydana gelir ve en sonunda üstyapıya, yani toplumsal örgütleniş ve kurumlara yansır.¹⁵ Fakat, işbölümü de dahil olmak üzere bütün altyapıyı değiştiren de üretim araçları mülkiyetinin yapısıdır ve dolayısıyla bütün tarih bir sınıf mücadelesidir. Marx'ın çözümlemesi, kapitalist öncesi toplumlarda artı-değere el konulmasının yolu olarak ekonomi dışı zorlamaları ima ederken, kapitalist toplumda bunun salt ekonomik araçlarla, piyasa vasıtasıyla gerçekleştiğini söylemektedir.¹⁶

Weber, kapitalizmi, amacı en fazla kâr yapmak olan ve aracı işin ve üretimin akılcı örgütlenmesi olan işletmelerin varlığıyla tanımlar. Bu, Batı kapitalizminin tarihsel olarak temel özelliğini oluşturan kâr isteğiyle akılcı disiplinin birleşmesidir. Bilinen bütün toplumlarda parada gözü olan insanlar olmuştur, ama ender olan, belki de tek olan bu isteğin fetihle, spekülasyonla ya da sertüvenle değil, disiplin ve bilimle doyuma ulaşma eğilimidir.¹⁷ Bu, O'nun modern dünyadaki insan davranışını tanımlamak için kullandığı "amaçla ilişkili akılcı davranış"ın bir sonucudur.¹⁸

Weber'e göre, kapitalist bir ekonomik eylem, mübadele fırsatlarının kullanımından kazanç bekleme üzerine, yani (biçimsel) barışçıl kazanç fırsatları üzerine kurulu bir eylemdir. Kapitalist kazancın ussal bir biçimde elde edilmeye çalışıldığı bir yerde, buna uygun olan eylem, malların ya da bireylerin kazanç aracı olarak sistemli kullanımlarına göre düzenlenir ve ekonomik bir girişimin sonunda kazancın sermayeyi, yani mübadele yoluyla kazanç elde etmek için kullanılan kazanç araçlarının bilanço içinde hesaplanmış tahmini değerini aşması amacıyla yapılır. Kavram açısından önemli olan, tahmini para girdisi ile tahmini para çıktısı arasındaki karşılaştırmaya olgusal olarak bağlı kalmanın ne kadar ilkel bir biçimde olursa olsun, ekonomik eylemin belirleyici özelliği olmasıdır. Bu anlamda "kapitalizm" ve "kapitalist giri-

¹⁵ Jean Maillet, 18. Yüzyıldan Bugüne İktisadi Olayların Evrimi, çev.: Ertuğrul Tokdemir, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1983, s. 22

¹⁶ Tom Bottomore, "Marxizm ve Sosyoloji", çev. Mete Tunçay, s. 139; Sosyolojik Çözümlemenin Tarihi, Der.: Tom Bottomore, Robert Nisbet, Verso Yayınları, Ankara, 1990, s. 134-164.

¹⁷ Raymond Aron, Sosyolojik Düşüncenin Evreleri, çev.: Korkmaz Alemdar, Üçüncü Basım, Bilgi Yayınevi, İstanbul, 1994, s. 368.

¹⁸ Weber, insan davranışını dört tipe tanımlar. Bunlar, amaçla ilgili akılcı davranış, bir değerle ilişkili akılcı davranış, duygusal ya da heyecana bağlı akılcı davranış ve geleneksel davranıştır. Amaçla ilgili akılcı davranış, kişinin amacının açıkça tasarlanması ve buna ulaşmak için araçları düzenlemesi olgusuyla tanımlanır. Bununla birlikte, kişinin bilgisinin yetersizliği nedeniyle uyumsuz araçları seçmesi davranışın akılcı olmadığını göstermez. Akılcılık, gözlemcinin bilgisinden çok eylemi yapanın bilgisine göre tanımlanır. (Raymond Aron, Sosyolojik Düşüncenin Evreleri, s. 347)

şimler, sermaye hesabının rasyonelleştirilmesi ile de olsa, dünyanın belirli kültürler geliştirmiş bütün ülkelerinde varolmuşsa da Batı bu konuda farklı bir ölçüye sahip olmuştur ve bu temele dayalı olarak kapitalizmin geliştirdiği türler, biçimler ve eğilimler, başka hiçbir yerde yoktur. Batı, yeni çağda dünyanın hiçbir yerinde gelişmemiş olan tamamen farklı bir tür kapitalizmi, biçimsel özgür emeğin rasyonel kapitalist işletme olarak örgütlenişini tanıdı. Özgür emeğe dayalı ev endüstrisi, Batı'nın dışında sadece bir kaç belirli durumda ortaya çıkmıştır, ve doğal olarak her yerde görülen gündelikçi işçi çalıştırmak çok istisnai olarak, her zaman çağdaş endüstriyel örgütlerden çok farklı olan devlet tekellerinde manifaktür endüstrisine yol açmıştır ama hiçbir zaman Batı Ortaçağının damgasını taşıyan zanaat kollarına yol açmamıştır. Siyasal güç ya da irrasyonel spekülasyon tarafından yönlendirilmemiş piyasa ilişkileri içinde işleyen rasyonel endüstriyel örgütler, Batı kapitalizminin tek özelliği değildir. İki önemli gelişme, bugünkü ekonomik yaşamı tamamıyla yöneten ev ile işin birbirinden ayrılması ve bununla yakından ilişkili olan rasyonel defter tutma, kapitalist işletmeyi olanaklı kılmıştır.¹⁹

Weber'e göre, tamamen ekonomik açıdan bakıldığında, evrensel bir kültür tarihinde kapitalizm kendisini maceraperestlik, ticari veya savaş gibi farklı biçimlerde ortaya koymuştur. Bunları bugünkü Batı kapitalizminden ayıran daha çok, özgür emeğin rasyonel bir biçimde örgütlenmesini içeren ve burjuvaziye dayalı işletme kapitalizminin olmamasıdır.²⁰

Bununla birlikte, Batı'ya özgü çağdaş kapitalizmin ortaya çıkmasında, açık bir biçimde, teknik olanakların gelişmesinin de büyük rolü olmuştur. Onun akılcılığı, temelde en önemli teknik öğelerin hesaplanabilme olanağına bağlıdır. Bunun anlamı, akılcılığın çağdaş bilimin, özellikle matematik ve akılcı deney üzerine kurulu doğa bilimlerinin özelliklerine bağlı olmasıdır. Diğer yandan, Batı bilimlerinin ortaya çıkışıyla ilgili olmasa da, bu bilimlerin ve onların sonucu olan tekniklerin gelişimi, uygulamalarına destek veren kapitalist çıkarlarla belirlenir.²¹

Piyasa ekonomisinin ortaya çıkışıyla ilgili diğer önemli bir yaklaşım Karl Polanyi tarafından savunulmuştur. Polanyi'ye göre hiçbir toplum malların üretimini ve dağıtımını sağlayan bir sistem olmadan yaşayamasa da, bundan, piyasa ekonomisi öncesinde bağımsız ekonomik kurumların varolduğu sonucu çıkarılamaz. Ekonomi, sosyal düzenin içine yerleşmiştir ve onun

19 Max Weber, *Protestan Ahlakı ve Kapitalizmin Ruhu*, çev.: Zeynep Aruoba, Hil Yayın, İstanbul, 1985, s. 15-19.

20 Weber, s. 20.

21 Weber, s. 20-21.

yalnızca bir fonksiyonudur. Ne kabilelerde, ne de feodal merkantilist koşullar altında toplum içinde ayrı bir ekonomik sisteme rastlanır. Ekonomik sistemin, soyutlanmış ve belirgin ekonomik amaçlara bağlanmış olduğu 19. yüzyıl toplumu kendine özgü bir sapmadır.²² Genelde Batı Avrupa feodalizminin sonuna kadar tanıdığımız bütün ekonomik sistemler ya karşılıklılık, yeniden dağıtım ve ev idaresi ilkelerine, ya da bu üçünün bir bileşimine göre düzenlenmişlerdi.²³ Bu çerçevede içinde, malların düzenli olarak üretilip dağıtılması, genel davranış ilkelerine göre biçimlenmiş bireysel dürtüler aracılığıyla sağlanıyordu. Adetler ve yasalar, büyü ve din elele vererek bireyi ekonomik sistemin işleyişini sağlayan davranış kurallarına uymaya yöneltiyorlardı.²⁴ Benzer durum feodalizm ve lonca sistemi için de geçerliydi; toprak ve emek sosyal düzenin bir parçasını oluşturuyorlardı.²⁵ Bütün bunların anlamı şudur: Günümüzden önce, yalnızca ilke olarak bile, piyasalar tarafından kontrol edilen bir ekonomi var olmamıştır. 19. yüzyılda ısrarla tekrarlanan iddialara karşın, değişimden sağlanan kâr ve kazanç insan ekonomilerinde daha önce hiçbir zaman önemli olmamıştır. Taş devrinin son dönemlerinden beri piyasa kurumunun oldukça yaygın olmasına rağmen, oynadığı rol ekonomik yaşam içinde hiçbir zaman ön plana çıkmamıştır.²⁶ Nasıl karşılıklılık, yeniden dağıtım ve ev idaresi bir toplumda, o topluma bütünüyle hakim olmadan yaşayabiliyorsa, takas ilkesi de, diğer ilkelerin önem kazandığı bir toplumda ikincil bir konuma sahip olabilir.²⁷

Piyasaların veya paranın varlığı ya da yokluğu ilkel bir toplumun ekonomik sistemini etkilemez. Paranın piyasalar açıp iş bölümünün artmasını sağlayarak ve insanın takas ve değişim eğiliminin önündeki engelleri kaldırarak kaçınılmaz bir toplumsal dönüşüme yol açan bir buluş olduğu şeklin-

²² Polanyi, s. 90.

²³ Karşılıklılık ilkesi, avcılıktan veya toplayıcılıktan elde edilen ürünün çoğunun topluluğun kullanımı için ayrılmasıdır. Uygulamada bu, insanların faaliyetlerinin ürününü birlikte yaşadıkları insanlarla paylaşmaları anlamına gelir. Bugün verileni yarın alınan karşılıklar. Buna karşılık, bazı kabilelerde şefin ya da grup içinden önemli birinin kişiliğinde bir aracı ortaya çıkar; özellikle depolamanın gerektiği durumlarda, alan ve elindekini dağıtan odur. Burada tam anlamıyla yeniden dağıtım sözkonusudur. Bütün geniş çaplı ekonomiler yeniden dağıtım ilkesi yardımıyla yönetilmişlerdir. Babil'de Hammurabi Krallığı ve özellikle Mısır'ın Yeni Krallığı böyle ekonomiler üzerine kurulu bürokratik despotluklardı. Ev idaresi (householding) ise Yunanlı'ların "oeconomia" dedikleri, insanın kendi kullanımı için yaptığı üretimi içeriyordu. (Polanyi, s. 72-74).

²⁴ Polanyi, s. 75-76.

²⁵ Polanyi, s. 89.

²⁶ Polanyi, s. 66.

²⁷ Polanyi, s. 77.

deki 19. yüzyıl düşünceleri birer efsanedir. Yerleşik iktisat tarihi, piyasaların öneminin sınırsız bir biçimde abartılmasına dayanır.²⁸

Tek tek piyasalardan bir piyasa ekonomisine, dışardan düzenlenen piyasalardan kendi kurallarına göre işleyen piyasaya geçişin bireysel takas faaliyetlerinden başlayarak, bunların zamanla yerel piyasaların gelişmesine yol açması, bu piyasalar bir kez ortaya çıktıktan sonra gene doğal olarak iç veya ulusal piyasaların kurulmasının, yani piyasaların yayılmasının doğal bir sonucu olduğu düşüncesi yanlıştır.²⁹ Batı Avrupa'da iç piyasayı yaratan devlet müdahalesiydi. Ticaret devrimine kadar, ulusal ticaret gibi görünen şey ulusal düzeyde değil, yerel yönetimler düzeyinde yer alıyordu. O devrin Avrupa ticaret haritası haklı olarak yalnızca şehirleri içine alıyor, kırsal kesimi boş bırakıyordu.³⁰

Polanyi'ye göre, piyasanın niteliği ancak makine kullanımının ticari bir toplum üzerindeki etkisi göz önüne alınarak anlaşılabilir. Polanyi, makine kullanımının bütün bu olaylara neden olduğunu iddia etmediğini özellikle vurgular. Fakat, bir kez ticari bir toplumdaki üretimde karmaşık makineler ve fabrikalar kullanılmaya başlayınca, kendi yasalarına göre işleyen piyasa fikrinin oluşması kaçınılmazdı. Karmaşık makineler pahalı olduklarından, kullanımları ancak büyük miktarlarda mal üretildiği zaman kârlı olacaktır. Ancak üretilen malın satışının belirli ölçüde garantiye alındığı, hammadde sıkıntısının üretimi aksatmadığı durumlarda zarara uğramadan kullanılabilirler. Tüccar açısından bu, ilgili bütün üretim faktörlerinin satın alınabilirliğini gerektirir; yani onları satın almak için para vermeye hazır birimin olduğu her durumda yeterli miktarda bulunabilmelidirler. Bu koşulun gerçekleşmediği durumda, özel makinelerle üretim, hem onlara para yatıran tüccar, hem de gelir, istihdam ve ihtiyaçların karşılanması açısından üretimin sürekliliğine bağlı olan toplum için çok fazla riskli olacaktır. Tarımsal bir toplumda bu koşullar doğal olarak hazır değildir, yaratılmaları gerekir. Yavaş yavaş ortaya çıkmaları, yol açtıkları değişimin çarpıcı niteliğini hiç değiştirmez. Dönüşüm, toplumun bireyleri açısından, davranışları belirleyen amaçlarda bir değişikliği içerir: geçim amacının yerini kazanç amacı alır. Bütün alışveriş ilişkileri parasal ilişkilere dönüşürler.³¹

²⁸ Polanyi, s.78-79.

²⁹ Polanyi, s. 78.

³⁰ Polanyi, s. 83.

³¹ Polanyi, s. 63-64. Polanyi'ye göre, üretim unsurlarından emek, toprak ve paranın meta olarak tanımlanıp örgütlenmesi bu zorunluluğun bir sonucuydu. Polanyi, s. 93.

Braudel, Wallerstein'in, sanki bir dünya ekonomisinin, yalnızca onaltıncı yüzyıldan sonra kurulan Avrupa ekonomisi olduğu görüşüne karşı çıkararak, Ortaçağlara kadar ve hatta antik dünyada, Avrupalıların dünyayı tanımalarından çok önce, dünyanın aşağı yukarı merkezileşmiş ve aşağı yukarı iç tutarlılığı olan iktisadi bölgelere, yani yanyana birkaç dünya ekonomisine bölünmüş olduğunu savunur ve buradan hareketle Avrupa temelli dünya ekonomisinin geçirdiği evrim üzerinde durur.³²

İktisadi evrim iki tür mübadelenin evrimidir: Bunlardan biri makul, rekabete dayalı ve hemen hemen saydam olandır; daha yüksek bir biçim olan diğeri ise sofistike ve tahakkümcüdür. Bu iki tür faaliyeti ne aynı mekanizmalar ne de aynı failer yönetmektedir. Kapitalist alan ise yüksek biçim içinde yer almaktadır. Kapitalizmle piyasa ekonomisi arasında ayırım yapılmasının nedeni her ikisinin de Ortaçağlardan bugüne aynı hızla ileri doğru gitmesinden ve kapitalizmin çoğu kez iktisadi ilerlemenin güdüleyici kuvveti veya çiçeklenmesi olarak sunulmasındandır. Gerçekte, her şey İnsanlardan ve eşyalardan oluşan maddi hayatın o çok geniş sırtı üzerinde duruyordu; maddi hayat genişlediği zaman, her şey ileri doğru gidiyordu.³³ Başka bir ifadeyle, bir çok şey insan sayısındaki artış, mübadelelerdeki aşırı hızlanma ve sonra bunların gerilemesinin emri altındadır.³⁴ Taşımacılık ve ona bağlı olan konularda (fiyatlar, yollar, teknikler) bir tür uzun vadeli belirleyici güç vardır; bazı ekonomik hareketler diğerlerinin üzerinde devinir ve bu yalnızca devrelerin ve ara devrelerin dar süresi içinde değil de, çok geniş devreler üzerinde gerçekleşir.³⁵ Piyasa ekonomisi, bu uzun dönemli hareketlerin bir sonucudur.

Olaylar:

Her ne kadar piyasalar çok eski zamanlardan beri mevcut olsalar da geleneksel ekonomilerde ticaret daha çok uzun mesafeliydi. Uzun mesafeli ticaretin iç piyasaya göre daha gelişmiş olmasının nedeni su yoluyla ulaşımın hem daha kolay ve daha ucuz hem de rüzgar ve hava koşullarının belirsizliği dışında, çoğu zaman daha da hızlı olmasıydı. Bir limana yakın olmak, dünyanın öbür ucuna erişebilmek demekti. İki uzak liman şehrinin birbirle-

³² Braudel, Maddi Medeniyet ve Kapitalizm, s. 78.

³³ Braudel, Maddi Medeniyet ve Kapitalizm, s. 64-65.

³⁴ Fernand Braudel, II. Felipe Döneminde Akdeniz ve Akdeniz Dünyası, Çev. Mehmet Ali Kılıçbay, İmge Kitabevi, Ankara, 1993, Cilt 2, s. 78.

³⁵ Fernand Braudel, Tarih Üzerine Yazılar, çev.: Mehmet Ali Kılıçbay, İmge Kitabevi, Ankara, 1992, s. 139.

riyle bağlantısı iki yakın kara kentinin bağlantısından daha çoktu.³⁶ Su yolu taşımacılığının bu önemi Adam Smith tarafından da kavranmıştı. O'na göre su yolu taşımacılığı sayesinde tek başına kara taşımacılığının yaratacağından daha geniş bir pazar, her çeşit emek ürününe açıldığından, bütün emek türleri doğal olarak deniz kıyılarında ve su yolu taşımacılığına uygun nehirlerin kıyılarında bir çok alt dala ayrılmaya ve gelişmeye başlar. Bu gelişmelerin, ülkenin iç kesimlerine yayılması, genellikle uzun bir süre geçtikten sonra gerçekleşir.³⁷

Kapitalizmin alanı içine giren bu uzun mesafeli ticaret sadece küçük bir grup tarafından yapıldığı için, elde edilen büyük kârlar muazzam sermaye birikimleriyle sonuçlanıyordu. Öyle herhangi bir kimse gruba dahil olamazdı. Bunun aksine, yerel alış veriş çok sayıda insan arasında bölünmekteydi. Bütün dünyada, büyük tacirlerden oluşan bir grubun, sıradan satıcılar kitesinden açık biçimde ayrılıp göze çarptığı ve bu grubun bir yandan çok küçük olduğu, diğer yandan da –başka faaliyetler arasında- uzun mesafeli ticaretle bağlantısı rastlantı değildir.³⁸

Braudel'e göre, İngiltere'ye atıfla tekrar tekrar karşımıza çıkan tarımsal, siyasal, finansal ve endüstriyel devrimlere İngiltere'nin ulusal pazarını yaratan devrim de ilave edilmelidir. Ulusal ekonomi, iktisadi hayatın ihtiyaç ve yeniliklerinin bir sonucu olarak devlet tarafından, kombine faaliyetleri aynı yöne yönelebilen ahenkli, birleşik bir iktisadi mekana dönüştürülen siyasi bir mekandır. Bu kullanımı erken bir tarihte sadece İngiltere başarabildi. Bu dönüşüm oldukça sınırlı bir bölge içindeki taşıma araçlarının görece bolluğundan kaynaklanıyordu: Nehir ve kanalların yoğun ağıyla, sayısız araba ve yük atlarının yerine geçen sahil gemiciliği. Londra ortada olmak üzere, İngiliz kentleri, özellikle İngiltere iç gümrükleri çok erken bir tarihte kaldırdığı için, ürünlerini mübadele ve ihraç ediyorlardı. Diğer yandan, Fransa çok sayıda engellerle karşılaşılıyordu: İktisadi yavaşlığı, görece geniş alanı, düşük kişi başına geliri ve ülke dahilinde haberleşme ve ulaştırmanın güçlüğü. Bu

³⁶ J. Eric Hobsbawm, *Devrim Çağı (1789-1848)*, çev.: Jülide Ergüder-Aleaddin Şenel, Verso Yayınları, Ankara, 1989, s. 25-26.

³⁷ Smith, s. 29.

³⁸ Meselâ, 16. yüzyılda Portekiz iç ticaretinin toplam tahmini parasal değeri, bir bütün olarak alındığında, karabiber, baharat ve uyuşturucu ticaretinden kat kat yüksekti. Ama bu iç ticaret çoğu kez takas biçimini, kullanım değeri biçimini alıyordu. Baharat ticareti parasal ekonominin ana hattının bir bölümünü oluşturuyordu. Ve ancak büyük tacirler bu ticareti yürütebiliyor ve bu ticaretten ellerine anormal ölçüde büyük kârlar geçerek birikiyordu. Braudel, *Maddi Medeniyet ve Kapitalizm*, s. 58.

bakımdan Fransa o günün taşımacılığı için çok büyük, çok çeşitli ve çok örgütsüzdü.³⁹

Avrupa ticaretinin göze çarpan özelliği, herkesin kullandığı kaba saba ve sıradan gereksinim mallarının bu ticaretin içinde büyük bir yer tutmasıydı. Uygar dünyanın çoğu bölgesinde ulaştırma o kadar pahalıydı ki, birbirine uzak bölgeler arasındaki ticaret, büyük ölçüde yükte hafif pahada ağır malların ticaretiydi. Girintileri karaların içlerine dek sokulan denizleri, uzun ve ağır akan ırmakları, topraklarının büyük bir bölümünün su ulaştırmasından yararlanmasına olanak sağladığı için, Avrupalılar yükte çok daha ağır pahada çok daha hafif malları uzak pazarlara götürebildiler.⁴⁰ Kennedy, mübadeledeki bu hızlanmayı, su ulaşımının ekonomikliği yanında Avrupa'nın farklı iklim özelliklerinin, takas için uygun farklı ürünlerin elde edilmesiyle de ilişkilendirmektedir. Bunun, Avrupa'daki ticarete doğudan kervanlarla gelen lüks ürünler yerine yığın halindeki ürünlerden oluşan bir nitelik kazandırdığını söylemektedir.⁴¹

Mübadeleyi hızlandırarak piyasa kurumunu derinleştiren diğer bir gelişme feodalitenin dağılmasıyla ilgilidir. Köylü, serflik niteliğini Ortaçağ'ın sonunda hemen hemen tümüyle yitirmişti. Tipik bir mülk, iktisadi bir girişim birimi olmaktan çoktan çıkmış, artık toprak rantını ve öbür para gelirlerini toplayan bir sistem halini almıştı. Toprağın tipik işleyicisi, büyük, küçük ya da orta halli olsun az çok özgürlüğüne kavuşmuş köylüydü. Genellikle kent pazarlarına devamlı olarak ürün fazlası tahılı satarak tüccar çiftçi olma eğilimindeki bir zengin köylüler azınlığı ile topraklarından aşağı yukarı kendilerine yeten bir geçim sağlayarak yaşayan küçük ve orta köylüler çoğunluğu vardı.⁴²

Diğer yandan, Tudor devrinde, tarlaların ve ortak arazinin soylular tarafından parsellendiği toprak çevrilmeleri (enclosures) ve ekilen toprakların otlaklara dönüştürülmesi sonucunda 15. yüzyılın ikinci yarısından sonra ev sanayinin (cottage industry) gelişmesine yol açtı ve bir yüzyıl içinde kırsal kesimin belirleyici özelliklerinden birini oluşturmaya başladı. Koyun çiftliklerinden gelen yün, küçük çiftçilere ve ekimden uzaklaştırılan topraksız köy-

³⁹ Braudel, Maddi Medeniyet ve Kapitalizm. S. 90-92.

⁴⁰ William H. McNeill, Dünya Tarihi, çev.: Alâeddin Şenel, İmge Kitabevi, 3. Baskı, Ankara, 1994, s. 288.

⁴¹ Paul Kennedy, Büyük Güçlerin Yükseliş ve Çöküşleri (1500'den 2000'e Ekonomik Değişme ve Askeri Çatışmalar, çev.: Birtane Karanakçı, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara, 1990, s. 21.

⁴² Hobsbawm, s. 37-38.

lülere iş olanağı sağlıyordu. Yün sanayi merkezlerinde bir çok zanaatkâra ekmekek kapısı açılmıştı.⁴³

15. yüzyıldan 18. yüzyıla kadar piyasa ekonomisinin canlı dünyasını oluşturan alan sürekli olarak genişlemiştir. Bunun kanıtı dünya genelinde piyasa fiyatlarındaki domino taşı benzeri değişimlerdir. Fiyatlar bütün dünyada; Japonya ve Çin'de, Hindistan'da ve İslam dünyasında, ve Amerika'nın altın ile gümüşün erken bir tarihte rol oynadığı kısımlarında, yani Yeni İspanya, Brezilya ve Peru'da dalgalandı. Bütün bu fiyatlar aşağı yukarı birbirleriyle alakalıydı ve değişen zaman aralıklarıyla birbiri ardınca değişiyorlardı. Bu zaman aralığı, ekonomilerinin birbirlerine yakından bağlantılı olduğu Avrupa'da nadiren hissedilebiliyor; Hindistan'a ise en az 20 yılda ulaşıyordu. Kısacası, yeni bir ekonomi çeşitli dünya pazarlarını birbirine bağlıyordu ve pek az lüks emtia ve kıymetli madenleri içeriyordu.⁴⁴

Amerika'dan gelen kıymetli madenlerin de etkisiyle ortaya çıkan bu fiyat artışları, her yerde geleneksel ekonomik ilişkileri kökten sarsıyordu. Değişmez geliri kişilerin satınalma gücü büyük kayıplara uğrarken, iş yaşamına atılmış kimseler, mallarının fiyatları artma eğilimi gösterdiği için bu artışlardan kazançlı çıktılar. Fiyatların hızla değiştiği 1500-1650 yılları arasında geleneksel toplumsal-ekonomik ilişkilerin yol açtığı görenekleşmiş hayatın sağladığı tüm belirlilik yok oldu.⁴⁵

17. yüzyıldan itibaren çok büyük bir dükkan artışı meydana geldi. Dükkanların sayısı bütün Avrupa'da çoğalarak sıkı dağıtım ağları yarattı. Ve sonunda İngiliz tarih yazımının özel piyasa diye adlandırdığı pazarın gelişimi gerçekleşti. Bu piyasa, kamu piyasasının aksine mağrur devlet memurlarının gözetim veya denetimine tabi değildi.⁴⁶ Fakat, her şeye rağmen bu mübadele ekonomisi hâlâ eksik bir ekonomiydi. Her ne kadar eskiden beri mevcut idiyse de, toplam üretimle toplam tüketimi birleştirmede başarılı değildi, çünkü üretimin büyük bir bölümü kendine-yeterli aile ve köy tarafından tüketiliyor ve piyasa çevrimine girmiyordu. Fakat, bu yetersizliklerine rağmen, piyasa ekonomisi sürekli ilerleme göstererek, üretimin örgütlenmesine ve tüketimin yönlendirilme ve denetlenmesine imkan verecek yeterlikte, Pazar kasaba ve kentlerini birbirine bağlıyordu.⁴⁷

43 Polanyi, s. 57-58.

44 Braudel, Maddi Medeniyet ve Kapitalizm, s. 47-48.

45 McNeill, s. 338.

46 Braudel, Maddi Medeniyet ve Kapitalizm, s. 38-39.

47 Braudel, Maddi Medeniyet ve Kapitalizm, s. 30.

18. yüzyıla kadar piyasa ekonomisi ve kapitalizm sadece bir azınlığı etkiliyordu ve insanlığın büyük bir bölümü maddi hayatın geniş alanı içinde mahpustu. Kapitalizm, sınırlı bir tabakanın eseri idi; bu tabaka iktisadi hayatı bütün olarak kapsamıyor ve kendine ait bir üretim biçimi yaratmıyordu. Hatta genellikle tüccar kapitalizmi denen bu kapitalizm piyasa ekonomisini (böyle bir ekonomi onun zorunlu ön şartı olsa da) bir bütün olarak kontrol etmek veya yönlendirmekten çok uzaktı.⁴⁸

Bilim, Teknoloji ve Ekonomi

Toynbee, Patent ofisine yapılan çok sayıda başvuruyu temel alarak endüstri devriminin başlangıcı olarak 1760 yılını belirlemişti. Mark Blaug, bunun yerine endüstri devrimini üretim artışında ani bir hızlanma şeklinde tanımlayarak tarihi 1790'lara taşımıştır. O'na göre, belki bütün büyük buluşlar 1755'e kadar geçen sürede patent almıştı ve 1740'larda ekonomik ilerlemenin erken ve ılımlı adımları görülebiliyordu; fakat, ancak 1780'lerin sonunda, "Ulusların Zenginliği"nden yıllar sonra, Britanya'daki üretimin istatistiksel serileri, ve özellikle kolayca elde edilebilen ihracat ve ithalat rakamları, keskin bir yükseliş trendi göstermeye başlamıştır.⁴⁹

Endüstri devrimi ister 18. yüzyılın ortalarında, isterse sonlarında başlamış olsun, gerçek şudur ki, Antik çağ ile modern öncesi dünya arasında önemli sayılabilecek teknik farklılıklar yoktu. İlk çağdaki, toprağa bağlı yaşayan insanlar ile, şehirde yaşayan insanların oranı, 17. yüzyılda ve 18. yüzyılda çok fazla değişmemişti.⁵⁰ Çok yakın zamanlara kadar, tarımsal Avrupa'daki yaşama biçimleri birkaç bin yıl öncekinden pek farklı değildi. Sabanın kullanılmaya başlanmasından beri, Batı ve Orta Avrupa'nın büyük bir bölümünde tarım yöntemleri modern çağın başlangıcına kadar aynı kaldılar.⁵¹

Cipola, sanayi devrimini, organik olmayan enerji dönüştürücülerinin kullanılmak suretiyle insanın büyük ölçüde yeni enerji kaynaklarını fethetmesi olarak tanımlar. Geçmişin zirai toplumlarında, insanın kendi adale gücü dışında, asıl enerji kaynağının bitki ve hayvanlardan ibaret bulunması, enerji arzını artırma imkanlarını büyük ölçüde sınırlandırıyordu. Su değirmeni, yel değirmeni ve gemi diye adlandırılan üç enerji dönüştürücüsünün icadı ve

48 Braudel, Maddi Medeniyet ve Kapitalizm, s. 45-46.

49 Blaug, s. 38.

50 Raymond Aron, Sanayi Toplumu, çev.: E. Gürsoy, Dergah Yayınları, İstanbul, 1978, s. 66.

51 Polanyi, s. 68

yayılması insana yeni enerji kaynakları sunmuştur. Özellikle gemi, iktisadi gelişmeye büyük katkılarda bulunmuştur. İlk büyük medeniyetlerin, ulaşımaya elverişli nehir boylarında yahut küçük ve geçilmesi kolay iç denizlerin kıyılarında teşekkül etmiş olması tesadüf değildir.

Bununla beraber, M.S. 15. yüzyıla kadar, kısmen teknik nedenlerden, kısmen de savunma ihtiyaçlarından dolayı gemicilik, daha çok insan gücüyle hareket ettirilen küreklere bağlı kaldı ve yelkenli sadece yedek enerji kaynağı olarak kullanıldı. Su değirmenleri Avrupa'da M.Ö. birinci yüzyıldan beri biliniyordu, ancak yayılmaya başlaması Ortaçağ'da olmuştur. Kumaş imalatında su değirmenlerinin kullanılması 13. yüzyılda İngiltere'de dokuma sanayinde büyük bir gelişmeye neden olmuştur. 18. yüzyılın sonlarında Avrupa'da 500 binden fazla su değirmeni faal durumda idi.⁵²

Teknolojinin insanlık tarihi boyunca yaşadığı serüven 18. yüzyıl ortalarında niçin böyle büyük bir yoğunlaşmayla karşılaştı? Veya, Kennedy'nin ifadesiyle "nasıl oldu da, Avrasya kara kütesinin batı bölgelerinde yaşayan, dağınık ve nispi olarak incelikten yoksun halklar arasında, burayı ilerde keşintisiz bir biçimde dünya meselelerinde ticari ve askeri lider konumuna getirecek önüne geçilemez bir ekonomik gelişme ve teknolojik yenilik süreci başladı?"⁵³ İnsanın bu tür yeteneklerinin zaman içinde gelişmesi mi? Marx'ın kastettiği anlamda niceliksel birikimin bir nitelik dönüşümüne yol açması mı veya insanın doğayla ve üretim süreçleriyle ilişkisinde bir paradigma değişmesi mi? Öyleyse niçin tek bir bölgede?

Bilim ve Teknoloji

Braudel'e göre "büyük iktisadi temerküz, yoğun teknik hünerleri ve teknolojinin gelişmesini gerektirir." Aslında "ta başlangıcından itibaren her şey teknik bilgi gerektire geldi. Hem insanoğlunun şiddetli gayreti, hem onun sabır ve tekdüze çabaları, alet veya silah yapmak için bir taşa, bir odun parçasına veya demire biçim vermesi hep teknik bilgiler içeren şeylerdi. (...) En erken çağlardan beri, teknik hünerlerle bilim unsuru birbirine karışa ve yayıla geldiler." Ancak bu sürekli yayılma, birkaç birleşik teknik başarının özümsemesini gerektirdiği zaman zayıf kalıyordu.⁵⁴

Basalla ise, bilimle teknoloji bir çok noktada karşılıklı etkileşimde bulunsalar da, teknolojinin bilimin emri altında olduğunu düşüncesini redde-

⁵² Cipolla, Dünya Nüfusunun İktisat Tarihi, çev.: Mehmet Sırrı Gezgin, Ötügen Yayınları, İstanbul, 1980, s. 39-43.

⁵³ Paul Kennedy, s. 19.

⁵⁴ Braudel, Maddi Medeniyet ve Kapitalizm, s. 28.

der.⁵⁵ Rönesans döneminden önce ve ondan sonra yüzyıllar boyunca teknolojik ilerlemeler, bilimsel bilginin yardımı olmaksızın başarılmıştır.⁵⁶ Daha da önemlisi, İngiliz endüstri devrimi boyunca icat edilen makinelerin çoğu, o günün bilimiyle çok az ilişkiliydi. 18. yüzyıldaki ekonomik büyümenin merkezinde yer alan tekstil endüstrisi, bilimsel kuramın uygulamaya geçirilmesinin sonucu değildi. Bilim ancak 19. yüzyılın son yarısı boyunca endüstri üzerinde köklü bir etkiye sahip olmaya başladı.⁵⁷

Aynı düşüncüyü, Hobsbawm da dile getirmektedir: Endüstri devrimini yapmak için pek az entelektüel incelik gerekliydi. Bu devrimin teknik icatları, atölyelerinde deney yapan son derece alçak gönüllü ve zeki zanaatkarların gücünü ya da doğramacıların, fabrika ustalarının, çilingirlerin imalat kabiliyetlerini aşmayan nitelikteydi. Bilimsel yönden en gelişkin makine olan James Watt'ın buhar makinesi, bu yüzyılda zaten çoktandır bilinen fizikten daha fazlasını gerektirmiyordu.⁵⁸

Teknoloji ve Ekonomi

Teknolojik gelişmenin bilimsel bilgi birikiminin bir sonucu olduğunu savunan görüşlerde olduğu gibi, onun insan ihtiyaçlarını karşılamak doğrultusunda toplumun veya piyasanın giderek çoğalan talepleri tarafından yönlendirildiği görüşü de tartışmalıdır.

Basalla'ya göre, teknolojik yeniliklerin çokluğunun ardında yatan yönlendirici güç kesinlikle ekonomik gereksinim değildi. Bu yenilikler, bizzat kendisinden ve olasılığın (ama asla faydanın değil) sınırları içerisinde işlerlik gösterebilme yeteneğinden hoşlanan, doğurgan bir hayal gücünün ürünleriy-

55 George Basalla, *Teknolojinin Evrimi*, çev.: Cem Soydemir, Tübitak Yayınları, 6. Baskı, Ankara, 1998, s. 36.

56 Basalla, s. 137.

57 Basalla, s. 37; Basalla'ya göre, bugün bile, yeni bilimsel kuramlar ve verilerin hızla sökün etmesine rağmen modern teknoloji, bilim adamlarınca yapılan keşiflerin rutin uygulamasından çok daha fazla şey içerir. s. 37

58 Hobsbawm, s. 61-62; Gerçekte, Watt'ın buhar makinesinden önce İngiltere'de Newcomen'in geliştirdiği işleyen buhar makineleri mevcuttu. Newcomen'in atmosferik buhar makinesinin 1712 yılında ortaya çıkmasından Watt'ın 1775 yılında başarılı bir buhar makinesini tamamlamasına kadar altmış yıldan fazla bir süre geçmiştir. Watt, kendisinden onarmalarını istedikleri Newcomen'in buhar makinesinin küçük bir modelini beğenmeyip kendi makinesini geliştirmiştir. (Basalla, s. 47) İngiltere'nin Darmouth kasabasında, hem endüstri araç gereçleri satan hem de müşterileri için demir, piring, kaşay, bakır ve kurşundan eşyalar yapan bir hırdavatçı olan Newcomen'in buhar makinesini geliştirmesinden önce Fransız bilim adamı Denis Papin (1647-1712), silindirlerin ve pistonların içindeki havayı boşaltarak buharla ilgili deneyler yapmıştı. Fakat, bu iki olay arasında bir bağlantı kurulmasına yol açabilecek hiç bir kanıt yoktur. (Basalla, s. 123-129).

di. Hangi icadın kendilerine daha fazla parasal kazanç sağlayacağını hesaplayarak giderilmesi gereken ivedi insani ihtiyaçlara cevap vermek amacıyla çalışan veya büyük bir özen göstererek ekonomik koşulları değerlendiren mucitlere asla rastlanamaz. Bu nedendir ki patent sahiplerinin çoğunun, teknolojik hayal kuranlar topluluğunun üyesi olduğu söylenebilir.⁵⁹

Maillet de buna benzer görüşleri ileri sürmektedir: 20. yüzyıla kadar buluş yapanların çoğu, içinde yaşadıkları ortamın her türlü teşvikinden bağımsız olarak harekete geçmiş ve somut, zorunlu bir ihtiyaca cevap vermekten çok bilimsel merakla çalışmış ve gelişmenin yönü üzerinde etkide bulunmuştur.⁶⁰

Teknolojinin gelişimi, insanın gündelik hayata ilişkin ihtiyaçlarının bir sonucu da değildir. Bu bağlamda teknoloji tarihi, kendisine kıyasla çok daha geniş olan, insana ait isteklerin tarihinin bir parçasıdır. İnsana ait ürünlerin bolluğu ise hayallerle, özlemlerle, isteklerle ve arzularla dolu insan zihninin eseridir. İnsana ait kurmaca dünya, öncelikle temel ihtiyaçların zorunlu kıldığı kısıtlamalar altında hayat bulsaydı, çok daha az çeşitlilik sergileyecekti.⁶¹

McNeill, yeryüzünün insanların yerleşebileceği tüm bölgelerini iki kuşak içinde Avrupalılara açan okyanus ötesi keşifleri gerçekleştiren deniz yolculuklarının başlaması için gerekli koşulların ortaya çıkmasının ekonomik nedenlere dayanmadığını söylemektedir. Bu koşulları hazırlayan “denizci” takma adı verilen Portekiz Prensi Henry'nin düşüncesi, Afrika'nın güneyinden dönüp Hristiyanlığın savunuculuğunu ve yayılmasının öncülüğünü yapan yarı efsaneleşmiş bir kişi olan Prester John ile bağlantı kurarak, İslam ülkelerini arkadan çevirmek ve onları ezmektir. Afrika kıyıları boyunca toplanacak kölelerden ve öteki mallardan sağlanacak kazançlar da göz önünde bulundurulmakla birlikte, bunlar girişimin amacı değildi.⁶²

Basalla, teknolojik gelişmenin sıçramalar halinde gerçekleşmesi anlamında devrimci bir gelişmeyi izlediği düşüncesini kabul etmez. O'na göre bu gelişme evrimsel bir süreçle gerçekleşir ve çoğu durumda öncel, icadın aranmakta olduğu genel teknoloji alanında bulunmaktadır. 18. yüzyıl sonları ve 19. yüzyıl başlarında yaşanan endüstriyel değişimler, İngiliz halkının hayatını ve kaderini etkilemeleri açısından gerçektende devrimci değişimlerdi. Fakat o dönemde icat edilen makineler ve bu makinelerin çalışmasını

59 Basalla, s. 91.

60 Maillet, s. 106.

61 Basalla, s. 19.

62 McNeill, s. 334.

sağlayan buhar makinesi, teknoloji alanındaki evrimsel değişmelerin sonucuydu.⁶³ İngiltere’de ilk endüstriyel toplumun kurulması öylesine büyük ve kapsamlı bir değişiklikti ki üzerinde temellendiği teknolojik sürekliliği ezip geçmişti ve teknolojinin büyük bir icattan diğerine sıçramalarla ilerlediği görüşünün ebedileştirilmesine yol açmıştı.⁶⁴

Eğer teknolojik gelişme bir süreklilik içinde evriliyorsa, endüstri devriminden önceki bin yıllar boyunca neden 18. yüzyıldakine benzer bir yoğunlaşma ve dönüşüm yaşanmamıştır? Braudel, tarihteki en büyük kopuş olarak nitelendirdiği bu tek endüstri devriminden önce, teknoloji bağlamında potansiyel olarak gerçekleşebilir çok sayıda önceki devrimlerin başarısızlığa uğramalarına dikkat çekiyor. Buna göre, Batlamyus’un Mısır’ı, buhar gücünü biliyor ama onu sadece eğlence niyetine kullanıyordu. Roma dünyası büyük bir hüner ve teknoloji bütününe sahipti ve birden çok kere erken ortaçağlar boyunca varlığını sıkıntısızca sürdürdü ve onikinci, onüçüncü yüzyıllarda yeniden kullanıma sokuldu. Bu yeniden doğuş asırlarında, Avrupa enerji kaynaklarını inanılmaz bir ölçüde artırdı ve kadim Roma’da kullanılanlara benzer bir çok su dolapları ve yel değirmenleri inşa etti: bunlar zaten bir endüstri devrimi teşkil ediyordu. Çin kok kömürü ile maden eritmeyi ondördüncü yüzyılda keşfetse de bu potansiyel devrimin arkası gelmedi. Onaltıncı yüzyılda derin maden ocakları için çekme, pompalama ve akıtmanın tam bir sistemi geliştirildi, ama büyük miktarda sermaye yatırımını gerektiren bu ilk modern manifaktürler kısa zaman içinde azalan getiriler yasaının kurbanı oldu. Fransa’da endüstriyel ilerlemenin işaretleri 18. yüzyılda belirgindi, teknolojik icatlar birbirini kovalıyordu ve temel bilimler parlak bir durumdaydı.⁶⁵ Fakat sonunda endüstri devrimi, feodalitenin erken dağılmasıyla özgür emek ve köylülüğün kurumlaşmaya başladığı, yerel piyasaların birbirine bağlanmasıyla pazar imkanlarının ve işbölümünün en çok geliştiği ve ulaştırma imkanlarının nispi kolaylığı sayesinde işlem maliyetlerinin en düşük olduğu İngiltere’de gerçekleşti.

Bu noktada, teknolojinin icat edilmesinin ekonomik faktörlerin bir sonucu olmadığı düşüncesi kabul edilse bile onun geliştirilmesi ve üretim süreçlerinde yer almasında bir alternatif maliyetler dünyası içinde ekonomik rasyonalitenin önemi ortaya çıkmaktadır. Bu rasyonalite, bugün bile zaman

⁶³ Bu konuyla ilgili ayrıntılı bilgi için 58. dipnot’a bak.

⁶⁴ Basalla, s. 82-83. Basalla, teknolojik gelişmenin sürekliliği düşüncesinin kapsamlı uzanımlarını değerlendirirken icatların kaçınılmaz olduğu veya insan ürünü nesnelere akışının tamamen kendi kendini üretmekte ve yönlendirmekte olduğu varsayımına karşı dikkatli olunmasını gerektiğini de vurguluyor. (Basalla, s. 83).

⁶⁵ Braudel, Maddi Medeniyet ve Kapitalizm, s. 96-97.

zaman karşılaşılan kurumsal faktörlerin fonksiyonellik derecesini etkilemesine rağmen, bugün olduğu gibi geçmişte de geçerlidir.

Örneğin, İspanyolların Mezoamerika'ya (Meksika ve Orta Amerika) ayak basmalarından önce, burada yaşayan halklar, tekerlekli minyatür nesnelere yapmalarına rağmen, nesnelere taşımak için tekerlekten yararlanmıyorlardı; çünkü yaşadıkları kara parçasının topografik özellikleri ve ellerindeki hayvan enerjisi buna uygun değildi. Böyle bir ulaşım için gerekli olan yolların, sık ağaçlı vahşi ormanlarla dolu ve engebeli bir toprak arazinin hakim olduğu bu bölgede bulunması zordu. Ayrıca, ağır tahta taşıtları çekme kapasitesine sahip evcil büyük baş hayvanlara da sahip değildiler. Tekerlek, doğum yeri olan Yakın Doğu ve Kuzey Afrikada'ki uygarlıklar tarafından, M.S. üçüncü ve yedinci yüzyıllar arasında terk edildi ve insanlar daha etkili ve daha hızlı bir ulaşım yöntemini benimseyerek deveden yararlanmaya başladılar. Bir yük hayvanı olarak deve, öküzlerin çektiği tipik taşıtlarla karşılaştırıldığında, daha çok yük taşıyabiliyor, daha hızlı hareket edebiliyor ve daha uzun mesafe katedebiliyordu. Üstelik bunları yaparken daha az yiyeceğe ve daha az suya ihtiyacı vardı. Daha da önemlisi, yollara ve köprülere ihtiyaç duymaksızın engebeli arazileri aşabiliyor ve nehirlerle ırmakların sığ yerlerinden rahatlıkla geçebiliyorlardı. Güçlerinin tümünü hiç zorlanmaksızın yük taşımaya harcayabilen develer için ayrıca yük arabasının fazladan ağırlığını çekmek gibi bir sorun da sözkonusu değildi.⁶⁶

Su enerjisi teknolojisinin gelişimi üzerine araştırma yapan Terry S. Reynolds, M.Ö. 100 ila 150 yılları arasında doğu Akdeniz bölgesinde ortaya çıkan su çarkının hakkettiği ölçüde yaygınlık kazanamamasını benzer nedenlerle açıklar. Antik dönemlerde teknolojik ilerlemeye yatırım yapmak gibi bir gelenek yoktur. Toprak sahipleri paralarını henüz denenmemiş bir teknolojiye yatırarak riske girmektense kolaylıkla elde edebildikleri bol ve ucuz işgücünden yararlanmayı tercih ediyorlardı. Elle veya hayvan enerjisiyle çalışan değirmenler, su enerjisiyle çalışan değirmenlerden daha ucuza mal oluyordu. Ayrıca işlerin durgun olduğu dönemlerde atlar, eşekler veya köleler kolayca satılabiliyor ve böylece yatırılan para kısmen de olsa kurtarılıyordu.⁶⁷

Endüstri devrimi çağındaki sermaye-teknoloji ilişkileri açısından benzer gözlemleri, Braudel'de aktarmaktadır. Bir iki muhtemel istisna hariç, tacir (kapitalist) üretim sistemine hiçbir alaka göstermemiş ve *putting-out* sistemi

⁶⁶ Basalla, s. 12-14.

⁶⁷ Terry S. Reynolds, Stronger than a hundred men: a history of the vertical water Wheel, Baltimore, 1983'den aktaran: Basalla, s. 196-197.

aracılığıyla, zanaata dayalı üretimi, bu üretimin ticarileşmesini sağlamak için denetlemekle yetinmiştir.⁶⁸ Londra'nın kazanılmış serveti, onun ticaret ve finans kapitalizmi ancak 1830'lardan sonra sanayinin denetimini ele geçirdi. Bu bakımdan, sanayi kapitalizmi diye adlandırılacak olan olgu piyasa ekonomisinin arkasındaki küçük ve yenilikçi sanayisinin kuvvet ve hayatiyetinden ve tüm üretim ve mübadele sürecinden doğdu.⁶⁹

Braudel gibi, ünlü tarihçi Childe'de teknolojiyle bilim arasında bir bağlantı kurarak, Antik çağda bilimin sunduğu buluşlardan verimli bir şekilde yararlanılmamasını⁷⁰, Helenistik toplumun yapısına ve ekonomisinin içindeki çelişkilere bağlamaktadır. O'na göre, bu çelişkiler kendilerini, dışta pazar olanaklarının gittikçe genişlemesi yolundaki eğilimin durmasında ve içte yavaş yavaş artan fakirleşme eğiliminde göstermiştir. Diğer yandan kölelik kurumu, insan emeğinden tasarruf sağlayacak makineleri kârlı araçlar olmaktan çıkarak, bilimin gelişmesine engel olmuş ve iç pazar için satınalma güçlerini düşük düzeyde tutarak üreticilerin fakirleşmelerine yol açmıştır. İ.Ö. 200'de, klasik ekonominin başarısızlığa uğradığı belli olmaya başlamıştı. Fakir ya da zengin olsun vatandaşlar aynı şekilde çocuk düşürme ve çocuk öldürme yolları ile ailelerin büyüklüğünü bilinçli olarak sınırlamışlardır.⁷¹

Nüfus Artışı

Endüstri devrimini ve piyasa ekonomisini ortaya çıkaran sürece eşlik eden başka bir gelişme ise nüfusun büyük bir hızla artmasıdır. 1450'lerden veya en geç 1500'lerden itibaren nüfus bütün Avrupa'da, Balkanlarda ve Küçük Asya'da artmıştır. Bu yükseliş 1600'lerden önce fark edilmemiş ve ancak sınır tarihi olan 1650'lerden sonra belirleyici ve genelleşmiş hale gelmiştir. Bu geniş hareket tek bir atılımdan oluşmamış, öne çıkma ve geride kalma gibi kaymalar görülmüştür. 1500-1600 arasında Akdeniz nüfusu yaklaşık iki katına, 30 veya 35 milyondan 60 veya 70 milyona çıkmıştır. Bu hareket geneldir; hem fakir hem de zengin bölgeleri, düzlüktekiler kadar

⁶⁸ Braudel, Maddi Medeniyet ve Kapitalizm, s. 62.

⁶⁹ Braudel, Maddi Medeniyet ve Kapitalizm, s. 98.

⁷⁰ Childe, antik çağda bir çok önemli teknolojik buluş yapıldığını fakat bunların kullanılmadığını söylemektedir. Örneğin, muhtemelen üçüncü yüzyılda İskenderiye'de yaşamış olan Ktesibios, valflar, silindirler ve pistonlarla donatılmış, eski moda el pompalarının emme ilkesini uygulayan bir pompa icat etmiştir. Bu makinenin İ.S. ki yüzyıllarda kullanıldığını gösteren bir iz yoktur. Childe bunu, kurşun boruların elverişli olmaması, tunç boruların pahalı olması ve demir dökümcülüğündeki bilgisizlik gibi çeşitli nedenlerden kaynaklanabileceğini söylüyor.(Gordon Childe, Tarihte Neler Oldu, çev.: Mete Tunçay-Alâeddin Şenel, 5. Baskı, Alan Yayıncılık, İstanbul, 1993, s. 168).

⁷¹ Childe, s. 169-172.

dağlardakileri ve steplerdekileri de etkilemiş; aynı anda, büyüklükleri ne olursa olsun, tüm kentlerde ve kırlarda ortaya çıkmıştır. Braudel, “biyolojik devrim” olarak nitelendirdiği bu gelişmenin insanı ilgilendiren kaderlerin en önemlisi olduğunu söyler : “Türk fethinden veya Amerika’nın keşfi veya iskânından, veya İspanya’nın ekonomik girişimlerinden daha önemlidir.” Eğer insan sayısındaki bu artış meydana gelmeseydi, bütün bu parlak sayfalar yazılamazdı. “Bu devrim aynı zamanda zaten, beyaz madenin Amerika’dan gelişinden önce bile açıklamasını getirdiği “fiyat devrimi”nden de daha önemlidir.”⁷² Bu nüfus artışı, açık biçimde maddi ilerlemenin sonucudur. Fakat insanların sayısı bu ilerlemenin sonucu olduğu kadar aynı zamanda sebebidir de.⁷³

Pozitivist ilerlemeci modellerin, teknolojik gelişmenin öncülü olarak bilimsel gelişmeyi görmesindeki durumun benzeri bu nüfus artışının açıklanması çabalarında da görülmektedir. Buna göre nüfus artışına bilimdeki ve maddi-ekonomik hayattaki gelişmelerin yol açtığı hijyenik şartlar ve büyük salgınların üstesinden gelen tıp alanındaki başarılar veya teknikteki veya endüstrileşmedeki ilerlemeler yol açmıştır. Oysa Alman iktisatçı Ernst Wageman, bunun bölgesel bir artış olmadığını ve her büyük nüfus artışında olduğu gibi insanlığın tümüne yayıldığını söylemektedir.. Söz konusu faktörlerin Avrupa’da geçerli olduğu kabul edilse bile, Çin ve Hindistan’daki nüfus artışını açıklayamamaktadır. Bundan daha önemli olan, Wageman’ın, nüfusun, aradaki bazı yavaşlama veya azalmalara rağmen dünya genelinde M.S. 10. yüzyıldan itibaren sürekli bir artış eğiliminde olduğunu göstermesi ve “basitleştirilmiş iktisatın”, nüfusun modern çağdaki hızlı artışını canlı bir yayılma içinde olan kapitalizme bağlayan yaklaşımını yanlışlamasıdır.⁷⁴

Bütün ileri ülkeler, iktisadi gelişme sürecine girdikleri sırada nüfus artışı oldukça önceden başlamış bulunuyordu. 18. yüzyıl ortalarına doğru gelişme yoluna giren İngiltere’de nüfus artışı olgusu, ikibuçuk yüzyıldan beri devam ediyordu. Aynı şekilde diğer ülkelerde de nüfus artışı, iktisadi gelişmeden önce başlamıştı. Bu artış iktisadi gelişmenin ortaya çıkışıyla onunla paralel olarak devam etmiştir. Gelişmeden önceki ve sonraki artışlar arasında, artış hızı açısından bir fark söz konusu değildir. Maillet, bu durum karşısında, nüfus fazlasının geleneksel ekonomiyi zorlayarak, kabuğunun çatlamasına

⁷² Fernand Braudel, II. Felipe Döneminde Akdeniz ve Akdeniz Dünyası, I. Cilt, çev.: Mehmet Ali Kılıçbay, İmge Kitabevi, Ankara, 1993, s. 485-486.

⁷³ Braudel, Maddi Medeniyet ve Kapitalizm, s. 105.

⁷⁴ Fernand Braudel, Tarih Üzerine Yazılar, s. 201-205. Braudel bu bilgileri, Ernst Wagemann’ın İspanyolcaya çevrilmiş “La población en el destino de los pueblos”, 1949 ve “Economía mundial”, Santiago, 1952 kitaplarından aktarmıştır.

ve iktisadi gelişmeye neden olup olmadığı sorusunun ortaya çıktığını söylemektedir.⁷⁵ Maillet'in bu sorusunu, Adam Smith'in pazarın büyüklüğünün işbölümünü sınırlaması önermesiyle bir arada düşünmek faydalı olacaktır. Çünkü, pazar çok küçükse, kendi emek ürününün kendi tüketiminden arta kalan fazlasını istediği zaman, diğer insanların emek ürünlerinin fazlasıyla mübadele edemeyeceği için hiç kimse, kendisini tümüyle tek bir işe vermek istemeyecek⁷⁶ ve bu da geleneksel geçimlik ekonominin devamını sağlayacaktır.

Nüfusta bir patlamamın meydana çıkışı, başlangıçta ölüm oranlarının oldukça hızlı bir şekilde % 40'tan % 15 ila % 10'a kadar düşmesiyle olmuştur. Bu düşüş uzunca bir sürede kademe kademe gerçekleşmiştir. Ancak, bu süre içinde doğum oranları geleneksel % 40 oranı etrafında kalmaya devam etmiştir.⁷⁷

Ölüm oranlarındaki bu düşüş bir çok nedene bağlanarak açıklanmaya çalışılmıştır. McNeill'e göre, hiçbir önemli hastalık, eski dünyanın uygar toplumları arasında çok fazla kurban bulamamıştır. Aksine, buralarda önceleri salgın hastalık olarak bilinenler, zamanla belirli bölgelerde yerleşen bölgesel yaygın hastalıklar durumuna gelmiştir. Bunun sonucunda, 1700'de salgın hastalıklar, nüfus artışını frenleme yolunda önemli bir rol oynama durumundan çıkmıştır. Uygar toplumlarda yeni çağda görülen nüfus artışının, geçmişteki hastalıkların doğalarında ve yaygınlıklarında görülen bu değişiklikten kaynaklanması çok muhtemeldir. Diğer yandan, yeniçağ bilimsel tıbbının, 1800'den önce, nüfus üzerinde, Avrupa'da bile pek az etkisi olmuştur. Bu nedenle, yeniçağ nüfus artışının ilk dönemlerinin etmeni olarak gösterilemez. Nüfus artışlarının diğer bir nedeni ise Amerikan tarım ürünlerinin benimsenmesi sonucunda yerel yiyecek kaynaklarının artmasıdır.⁷⁸ Aynı şekilde Galbraith da İrlanda örneğini vererek, gıda maddeleri (özellikle patates) üretiminin 1700'lü yılların ikinci yarısından sonra artmasının İrlanda nüfusunu 1780'den 1840'a kadar hemen hemen dört kat artırmasına dikkat çekmiştir.⁷⁹ Laslett'e göre Avrupa tarihinde, Afrika ve diğer bölgelerle aynı ölçüde kıtlıklar, salgın hastalıklar ve nüfus krizleri görülmediğini ve Avru-

75 Maillet, s. 77.

76 Smith, s. 28.

77 Maillet, s. 80.

78 McNeill, s. 338-340.

79 J.K. Galbraith, Kuşku Çağı (Sosyo Ekonomik Düşünceler ve Sonuçları), çev.: Nilgün Himmetoğlu, -Reşit Aşçıoğlu, Altın Kitaplar Yayınevi, 1980, s. 37.

pa'nın bu açıdan iç ve dış değişmelere karşı yalıtılmış olduğunu söylemektedir.⁸⁰

Cipola ise, yaygın kanaati paylaşarak tıptaki ve hijyen alanındaki gelişmelerin ve beslenmenin düzelmesi sayesinde ölüm oranlarının düştüğünü ve çok sayıdaki kültürel, kurumsal ve ekonomik güçler nedeniyle doğum oranının düşmemesi sonucu nüfusun arttığını söylemektedir.⁸¹ Bu konuda Braudel'in düşüncesi ise en ilginç olanıdır: İklim değişimleri.⁸²

SONUÇ

Genel kabul gören yaklaşımlara göre piyasa ekonomisi Merkantilist dönemde biriken sermayenin, ekonomik rasyonalitenin gelişmesinin ve aynı döneme denk gelen bilimsel ve teknolojik ilerlemelerin bir ürünüdür. Bu çalışmanın sonuçlarına göre ise piyasa ekonomisini geliştiren etkenler arasında bu olguların önemli bir rolü yoktur.

Her ne kadar, kapitalist sermaye piyasaların birbirlerine bağlanmasından ve pazarın büyümesinden istifade etmişse de, bu süreci harekete geçiren güç kendisi değildir. Piyasa ekonomisi Weber'in teknik-rasyonel işletmesinin ya da Polanyi'nin ticari bir toplumda makine kullanımını mümkün kılmak için girişilmiş bilinçli bir inşa (construction) çabasının bir sonucu veya Marx'ın geçmişe göre daha üst bir üretim ilişkileri düzeyinde artık-değere el koyma mekanizması değil, ortaya çıkmasında bir çok bilinç-dışı unsurun da rol oynadığı bir sosyo-ekonomik gelişmeler dünyasının ürünüdür. Adam Smith'in ve Braudel'in analizleri piyasa ekonomisinin ortaya çıkışını kavramak açısından diğerlerine göre daha anlamlıdır.

Diğer yandan, piyasa ekonomisi bilimsel ve teknolojik gelişmelerin de bir sonucu değildir. Endüstri devrimini ortaya çıkaran teknolojik gelişmelerle bilim arasında çok sınırlı bir ilişki olduğu gibi bu teknolojik gelişmelerin kapitalist sermayenin yönlendirilmesiyle geliştirildiği de söylenemez. Kapitalist sermaye, ancak geç zamanlarda bu teknolojiyi kullanmaya başlamıştır. Bu bağlamda, teknolojik gelişmelerin piyasa ekonomisinin ortaya çıkmasındaki rolünden çok, tersine bir ilişkiyi, yani sürekli genişleyen piyasa dünyasının teknolojik gelişmeleri teşvik ettiği söylenebilir.

⁸⁰ Peter Laslett, "The European Family and Early Industrialization", s. 235; Europe and the Rise of Capitalism, Edit.: Jean Baechler, John A. Hall and Michael Mann, Basil Blackwell Ltd, Cambridge, 1991, s. 234-241.

⁸¹ Cipola, s. 86-87.

⁸² Braudel, Tarih Üzerine Yazılar, s. 205.

Basalla'nın mucitlerin ekonomik güdülerle hareket etmedikleri önermesi veya McNeill'in, Portekiz Prensi "Denizci Henry"nin ekonomik olmayan nedenlerle giriştiği Gemicilik faaliyetlerinin beklenmedik ekonomik sonuçlarının üzerinde durması, bir toplumun kullandığı üretim tekniklerinin ekonomik rasyonalitesi olmadığı sonucunu doğurmaz. Bütün iktisatçıların bildiği gibi ekonomik eylem bir alternatif maliyetler dünyası çerçevesinde yapılır. Bu çerçeveyi oluşturan ya da değiştiren bütün olgular ekonomik olmayabilir; fakat bunlar bir kez değişmeye başlayınca (nüfus artışının muhtemel sonuçlarında olduğu gibi) bireyin ya da toplumun ekonomik tercihlerini etkilemesi kaçınılmazdır.

Braudel'in söylediği gibi, geçmiş uygarlıkların bir çok kez bir teknoloji devriminin eşiğine yaklaşmalarına rağmen, bunların gerçekleşmemesi, endüstri devriminin, bu çalışmada anlatılmaya çalışılan bir çok nedenden ötürü alternatif maliyetler çerçevesinin en çok değiştiği İngiltere'de ortaya çıkması ve tarım alanındaki teknolojik buluşların en çoğunun emek-toprak ilişkisi açısından Avrupa'dan farklı alternatif maliyet çerçevesine sahip olan Amerika'da gerçekleşmesi bize bazı ipuçları vermektedir.

Bu bağlamda, iktisadi olaylar ve düşünce tarihi yaklaşımları, çokça tekrarlanan kapitalizm öncesi (veya piyasa öncesi) insan davranışının ekonomik güdülerden çok sosyal kültürel ortamın sınırladığı irrasyonel bir çerçevede yer aldığı iddiasını, yalnızca ekonomik değil bütün insani ihtiyaçlar açısından bu alternatif maliyetler dünyasını hesaba katarak gözden geçirilmelidir.

Baskı: Sözkeseu Matbaacılık Tic. Ltd. Őti. – ANKARA
Tel: (312) 395 21 10 – 395 59 07
Fax: (312) 395 61 07